

Marián KARCOL

Strata občianskych práv židovského obyvateľstva na Slovensku v období od marca 1939 do salzburských rokovanií

KARCOL, Marián: Depriving Jewish population in Slovakia of civil rights in the period from March 1939 to Salzburg Talks. In: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta; Universum, 2007, s. 166-178.

This work describes the process of the so-called resolving of the Jewish question from the establishment of the Slovak State until the Salzburg negotiations in the summer of 1940. Although the main aim of the supreme power was to deprive Jewish population of their „excessive“ influence in the realm of state economy, the author focuses particularly on the discrimination of Jewish population in the field of human and civil rights. He also devotes his attention to governmental attitude to this question, to intensifying anti-Semitic propaganda and its influence on the attitude of the majority of population towards Jewish minority.

Vo svojej práci sa venujem procesu riešenia židovskej otázky na Slovensku v období od vzniku Slovenského štátu do salzburských rokovanií v lete 1940. Hoci v tomto období bolo hlavným cieľom vládnych kruhov zbaviť židovských obyvateľov ich „nadmerného“ vplyvu v hospodárskej sfére, predkladaný príspevok obchádza túto oblasť a zameriava sa najmä na diskrimináciu židovského obyvateľstva v oblasti občianskych práv.¹

Mnichovský diktát znamenal pre Československo okrem straty značnej časti územia i jeho násilné začlenenie do záujmovej sféry Nemeckej ríše.

1 K tragédii židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 pozri: *Holokaust na Slovensku 1 – 7*. Eds. E. Nižňanský et al. Bratislava 2001 – 2005. JELINEK, Yeshayahu Andrej: *Židia na Slovensku v 19. a 20. storočí I, II*. Bratislava 1999 – 2000. KAMENEC, Ivan: *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991. LIPSCHER, Ladislav: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava 1992. NIŽŇANSKÝ, Eduard: *Židovská komunita na Slovensku medzi československou parlamentnou demokraciou a slovenským štátom v stredo európskom kontexte*. Prešov 1999. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I. – V.* Ed. L. Hubená. Bratislava 1994 – 2000. *Tragédia slovenských Židov*. Ed. D. Tóth. Banská Bystrica 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Eds. I. Kamenec – V. Prečan – S. Škorvánek. Bratislava 1992. *Zamlčaná pravda o Slovensku*. Ed. G. Hoffmann. Nitra 1996.

Oslabená republika sa začala odkláňať od parlamentnej demokracie a smerovala k autoritatívnemu režimu. Na Slovensku dokonale využila situáciu Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLĽS) a 6. októbra 1938 vyhlásila autonómiu Slovenska. V pomerne krátkom čase sa HSLĽS podarilo odstaviť ostatné politické subjekty a nastoliť režim jednej strany.

V autonomistickom režime sa do novej polohy dostávala i problematika židovského obyvateľstva. Už v zakladajúcom dokumente Autonómnej slovenskej krajiny sa pripomína, že Slovensko zotrúva „*po boku národov bojujúcich proti marxisticko-židovskej ideológii rozvratu a násilia*“.² Postupne sa roztáča protižidovská propaganda, pričom predmetom najväčšej kritiky sa stáva silná pozícia Židov³ v hospodárskom živote a ich vysoký podiel v slobodných povolaniach.

V súvislosti so židovskou otázkou sa už v tomto období vykryštalizovali dva politické prúdy. Umiernený blok na čele s Jozefom Tisom tvorili jeho prívrženci vo vedení strany, aparát HSLĽS, väčšina snemu a štátnej správy a taktiež katolícky klérus. Radikálne krídlo vedené Vojtechom Tukom a Alexandrom Machom sa opieralo o Hlinkovu gardu (HG). Tento prúd združoval najmä ľudí, ktorí videli v nových politických pomeroch šancu ako ľahko prísť k dobrému miestu a k majetku. Radikálne riešenie židovskej otázky podporovala i Karmasinova Deutsche Partei (DP) a jej polovojské oddiely Freiwillige Schutzstaffel (FS).⁴

Čoskoro dochádza k prvým diskriminačným opatreniam voči židovským občanom a vytvoreniu orgánu, ktorý mal na starosti prípravu prvých protižidovských noriem.⁵ Relatívne krátky čas na tvorbu zákonov i aktivity západných veľmocí a krajín s vysokým podielom židovského kapitálu však nakoniec spôsobili, že nijaké protižidovské zákony schválené neboli.⁶

2 Slovák, 7. októbra 1938.

3 Autor príspevku sa prikláňa k skupine historikov, ktorá vníma Židov ako národnosť, a preto píše tento pojem s veľkým písmenom.

4 Bližšie pozri KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 37-46.

5 Takzvaný Sidorov komitét stihol vypracovať niekoľko osnov právnych noriem, medzi nimi i návrhy na definíciu Žida. Bližšie pozri: KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 29-37; ZAVACKÁ, Katarína: Právne prostriedky zásahov proti židovskej komunite v priebehu autonómie Slovenska. In: *Židovská komunita na Slovensku. Obdobie autonómie. Porovnanie s vtedajšími udalosťami v Rakúsku*. Bratislava 2000, s. 137-142.

6 Spomínané krajiny sa snažili zabrániť prijatiu protižidovských zákonov v Československu prostredníctvom ekonomického tlaku. KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 32-33.

Situácia sa zmenila v marci 1939, keď ako vedľajší produkt likvidácie Československa vzniká Slovenská republika. Nový štátny útvar sa dostal plne do sféry vplyvu hitlerovského Nemecka, ktoré od svojho satelitu vyžadovalo vyriešenie židovského problému – najlepšie podľa nacistického vzoru.

Skutočnosť, že vláda nezabudne na riešenie židovskej otázky, dal najavo už vo svojom prvom rozhlasovom vystúpení 15. marca 1939 predseda vlády Jozef Tiso, pričom zdôraznil, že sa nebude postupovať „*hrubo a surovo, ale po kresťansky*“.⁷ Predstava umierneného postupu voči židovským obyvateľom však nevyhovovala všetkým. Postoj radikálov najlepšie vystihovali slová hlavného veliteľa HG Alexandra Macha adresované aprílovému zhromaždeniu HG v Turčianskom Svätom Martine: „*V riešení tejto otázky budeme bezohľadne pamätať na záujmy národného celku a nedáme sa mýliť nijakou slabosťou a sentimentalitou!*“⁸

Potrebu tvrdého postupu voči židovskému obyvateľstvu odôvodňovali radikáli rôzne. V jednom z aprílových čísiel Gardistu sa môžeme dočítať, že radikálne riešenie je nevyhnutné, lebo Židia „*pre slovenský ľud a jeho záujmy nemajú ani zbla porozumenia, iba posmešky a ironické poznámky*“.⁹ Agresívna protizidovská kampaň na stránkach spomínaného periodika si vypomáhala i argumentmi svojho nemeckého vzoru. Z nacistického Der Stürmera sa tu objavil článok s veľavravným nadpisom: „*Všetko zlo pochádza zo Žida*.“¹⁰ Požiadavka odstrániť Židov v ňom bola zdôvodnená tým, že Žid „*pre každý štát, krajinu, znamená skazu, pohromu, nebezpečie*.“ Bolo tragédiou, že s touto argumentáciou sa v podstate stotožnilo i vládnuce krídlo HSĽS a Židov začalo považovať za „*trvalého nepriateľa slovenského národa a jeho štátu*“.¹¹

Medzitým finišovali prípravy prvého protizidovského zákona. V deň, keď bol schválený, zverejnil tlačový orgán HSĽS Slováč prejav podpredsedu vlády Vojtecha Tuku, ktorý uviedol, že po uverejnení zákona „*ožobračovateľom a vykorisťovateľom* (rozumej Židom – poznámka MK) *bude u nás koniec*.“¹²

7 Slováč, 16. marca 1939.

8 Slováč, 25. apríla 1939.

9 Gardista, 15. apríla 1939.

10 Gardista, 22. apríla 1939.

11 Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica (ďalej ŠAP Banská Bystrica), fond (f.), Okresný úrad (OÚ) Banská Bystrica 1923 – 1945, kartón (k.) 113, číslo (č.) 2175/1939 prezidiálne spisy (prez.). Nová organizácia zpravodajstva – zprávy.

12 Slováč, 18. apríla 1939.

Začiatkom spomínaného konca sa stalo vládne nariadenie z 18. apríla 1939.¹³ Slovák na druhý deň s hrdosťou hlásil: „*Máme židovský zákon.*“¹⁴ Jeho prvá časť definovala židovského obyvateľa, za ktorého sa považoval každý, kto bol izraelitského vierovyznania, i keď po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru. Za Žida boli považované i osoby bez vyznania – ak pochádzali zo židovských rodičov. Tieto náboženské kritériá boli doplnené o hľadisko manželského a kvázimanželského spolužitia, keď sa za Žida považovala i osoba, ktorá po dni účinnosti tohto zákona žila so Židom v manželskom zväzku, respektíve v mimomanželskom spoločenstve, ako aj deti splodené v takomto spoločenstve.

Neprijatie nemeckého rasového modelu pri určovaní kto je a kto nie je Žid značilo, že umiernené krídlo bolo v tejto etape dostatočne silné na to, aby presadilo vlastnú predstavu zákona. Na druhej strane je pravdou, že problém s vymedzením pojmu Žid nepatril v tejto dobe na Slovensku medzi kardinálne. Gardista sa ešte pred prijatím zákona vyjadril, že „*otázku, či má zákon vychodiť z rasizmu, alebo nie, nepovažujeme (...) za tak dôležitú.*“ Dôvod bol prozaický. Ako sa ďalej v článku píše, „*Sú len veľmi zriedkavé, ba môžeme povedať ojedinelé prípady, kedy Žid prešiel na kresťanstvo. Môžeme povedať, že sme so židovstvom nie vôbec pomiešaní a preto táto otázka, pokiaľ ide o skúmanie minulosti, nie je u nás tak závažná.*“¹⁵

Druhá časť vládneho nariadenia určila podiel židovských advokátov na 4% z celkového počtu.¹⁶ Prax mala byť odňatá najmä tým, ktorí sa v minulosti zúčastnili komunistického hnutia, alebo s ním i v súčasnosti sympatizujú. Výber 4% vyvolených mali na starosti príslušné advokátske komory pod kontrolou Ministerstva pravosúdia. Norma tiež nariaďovala, že židovský advokát mohol zastupovať len židovskú stránku. Okrem toho Žid nemohol byť verejným notárom a redaktorom nežidovských časopisov.

Hneď prvé nariadenie predpokladalo možnosť udeľovania výnimiek, čo sa napokon stalo pre protižidovskú normotvorbu prvej Slovenskej republiky charakteristické. Výnimky udeľovalo Ministerstvo vnútra a boli viazané na

13 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 63 zo dňa 18. apríla 1939 o vymedzení pojmu Žida a usmernení počtu Židov v niektorých slobodných povolaniach.

14 Slovák, 19. apríla 1939.

15 Gardista 11. marec 1939.

16 Toto číslo predstavovalo približný podiel Židov z celkového počtu obyvateľov Slovenska.

17 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 48.

individuálne určenú finančnú sumu. To spôsobilo, že výnimku dostávali najmä majetné osoby, medzi ktorými vysoký podiel tvorili konvertiti.¹⁷

Krátko po prvej norme, 24. apríla 1939, vyšlo ďalšie protizidovské nariadenie, ktoré vylučovalo Židov z verejných služieb.¹⁸ Nariadenie však nebolo možné realizovať hneď. Hraničný dátum „očisty“ verejného života bol stanovený na 1. januára 1940. Ani tento termín napokon nebol dodržaný. Jednotlivé štátne úrady si vymohli odklad o niekoľko mesiacov, a to z dôvodu, že za židovských zamestnancov nebolo kvalifikovanej náhrady.¹⁹ K oddialeniu výkonu nariadenia prispela i nevyriešená otázka odškodnenia prepustených zamestnancov. Novovytvorený štát v prvých mesiacoch svojho vzniku riešil dôležitejšie problémy, a tak sa na právnu úpravu v tejto oblasti čakalo až do februára 1940.²⁰ Podľa nej mali prepustení židovskí úradníci nárok na jednorazové odstupné, resp. penziu v závislosti od počtu rokov odpracovaných v štátnej službe.

Pomalý postup pri praktickom naplňaní litery zákona sa stal terčom kritiky radikálov, ktorí varovali: „Židovstvo je našim najväčším nepriateľom.“²¹ „Ak židovstvo nezničíme, zničí ono nás.“²² Hlavnú príčinu videli extrémisti vo „falošnej rozcitlivenosti“ slovenského obyvateľstva: „I medzi nežidmi nájdú sa ľudia, ktorí sa dávajú do plaču spolu so židmi a nad židmi. Sú to „šabesgoji“, židovskí žoldoši, zapredanci židov, ktorí za jagot groša od žida ochotní sú postaviť sa aj proti vlastnému bratovi. Tito nežidia bez chrbtovej kosti, zaslepení závojom, ktorý hodila na nich židovská rafinovanosť v póze pseudohumanistov, jockajú vo falošnom súcite: „Ach, veď ten žid je tiež taký človek ako aj my!“ Nuž, áno. I ten žid je človek. Lenže teraz nie o to ide. Ide o náš život: o naše existenčné možnosti, o naše bytie.“²³ „Postoj týchto mäkosrdcatých voči židom je tým odsúdenia hodnejší,“ uvádza iné číslo Gardis-

18 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 74 zo dňa 24. apríla 1939 o vylúčení Židov z verejných služieb. Podľa tejto normy Žid nemohol byť zamestnaný štátom, verejnými samosprávnymi korporáciami a verejnými ustanovizňami vôbec, a to ani ich alebo nimi spravovanými alebo dotovanými ústavami, podnikmi, fondmi a zariadeniami. Výnimku predstavovali len židovské kultové, kultúrne a sociálno-zdravotné ustanovizne. Žid nesmel pracovať ako znalec, odhadca, tlmočník, sudca, laik alebo funkcionár akýchkoľvek verejnoprávných korporácií, základín a ústavov.

19 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 49.

20 Slovenský zákonník, roč. 1940. Nariadenie s mocou zákona č. 40 zo dňa 21. februára 1940 o odškodnení Židov prepustených zo štátnych a verejných služieb.

21 Gardista, 6. apríla 1940.

22 Gardista, 25. júla 1940.

23 Gardista, 20. mája 1939.

tu, „že sa regrutujú i z tých radov, o ktorých musíme veriť, že sú voči židovskej pliage na sto percent odolní.“²⁴

Zástanovia revolučnej cesty videli neraz Židov i tam, kde neboli. Deník Slovák prišiel 17. októbra 1939 s článkom, v ktorom označil komisára politickej správy v Námestove za Žida, navyše príslušného do Protektorátu Čechy a Morava.²⁵ Podľa anonymného autora článku tento fakt nepriaznivo vplýva na dôsledné vyriešenie židovskej otázky v okrese. Text vzbudil pozornosť Generálneho sekretariátu HSLS, ktorý dal celú záležitosť preveriť. Ako sa ukázalo, komisár, o ktorom sa v článku písalo, nebol Žid, a už vôbec nie z Protektorátu. Okresný náčelník vo vysvetľujúcej správe uviedol, že toto lživé obvinenie súviselo s bojom o moc v miestnej organizácii HSLS, ktorý začal už po vzniku autonómie Slovenska.²⁶ Uvedený prípad ilustruje, že židovská otázka bola aj na regionálnej úrovni využívaná ako prostriedok k posilneniu mocenských pozícií.

Dňa 25. júla 1939 vyšlo nariadenie o usmernení počtu Židov v lekárskej praxi.²⁷ Teoreticky sa aj tu stanovil maximálny možný podiel židovských lekárov na 4%, avšak podobne ako pri predchádzajúcom zákone, aj tu sa v hojnej miere udeľovali výnimky. Dôsledné plnenie normy by totiž malo priam katastrofálne dôsledky, keďže takmer polovica tunajších lekárov spadala pod vtedajšiu definíciu Žida.²⁸ Vláda deklarovala, že opatrením sa dostupnosť lekárskej starostlivosti výrazne nezniží. Práve naopak: „Vo všeobecnosti je známe, že židovskí lekári koncentrovali sa hlavne po väčších mestečkách

24 Gardista, 13. mája 1939.

25 Slovák, 17. októbra 1939.

26 Štátny archív Bytča, pobočka Dolný Kubín (ďalej ŠAP Dolný Kubín), f. OÚ Námestovo 1923 – 1945, k. 77, č. 948/1939 prez. *Pomery na Hornej Orave – informácia*. V správe okresného náčelníka sa ďalej môžeme dočítať, že podobné (zväčša anonymné) útoky sa v poslednom čase tak rozmohli, „že tento zjav ohrozuje nielen samotnú česť úradníctva, ale aj autoritu štátu a jeho úradov“.

27 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 184 zo dňa 25. júla 1939 o usmernení počtu Židov vo výkone lekárskej praxi. Mesiac predtým Židom odňali právo vlastniť alebo byť koncesionárom verejnej lekárne. Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 145 zo dňa 26. júna 1939 o vylúčení Židov z práv na verejné lekárne a o usmernení počtu židovských zamestnancov v lekárňach.

28 V dôvodovej správe k predmetnému nariadeniu sa uvádza, že k 31. máju 1939 tvorili židovskí lekári 44% všetkých lekárov na Slovensku. K 30. júnu 1939, teda k dátumu, ku ktorému sa štyri percentá lekárov Židov mali určovať, ich podiel predstavoval približne 48%. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945)*. Dokumenty IV. Ed. L. Hubenák. Bratislava 2004, s. 28.

a najzapadlejšie kraje ťažko mohli dostať lekára. Týmto sa prejavil veľký počet lekárov v mestách. Ministerstvo vnútra preto pristúpilo k pozbaveniu funkcie vykonávať prax alebo premiestneniu židovských lekárov na vidiek všade tam a v takom rozmere, kde to pomery dovoľovali. Ministerstvu vnútra išlo v tejto otázke hlavne o starostlivosť a zdravie vidieku, čím sa mu podarilo riešiť jednu z najťažších otázok, aké doteraz boli v lekárskom obore.²⁹

Napriek týmto predsavzatiam, nariadenie sa okrem židovských lekárov výrazne dotklo najmä vidieckeho obyvateľstva. Vyskytli sa prípady, kedy bola židovskému lekárovi odňatá prax i v regiónoch, kde dlhodobo vykazovali nedostatok lekárskeho personálu. Ukážkovým príkladom necitlivého prístupu je prípad lekára MUDr. Jozefa Taubera z Oravského Podzámku, ktorý spravoval 13 obcí s viac ako šesťtisíc obyvateľmi na rozlohe 177 km². V štvorstranovej žiadosti o udelenie výnimky lekár vymenoval množstvo dôvodov, pre ktoré by bolo žiaduce jeho ponechanie v službe. Odpoveďou Ministerstva vnútra bolo len suché konštatovanie: „*Vašej žiadosti v predmete uvedenej sa nevyhovuje.*“ Lekárovi nepomohlo ani podporné stanovisko miestneho notára, starostu i zamestnancov Oravského komposesorátu, ktorí ocenili okrem odbornosti i jeho „*ochotnú obetavosť k ľudu*“.³⁰

Protižidovská legislatíva neobišla ani školstvo a vzdelávanie. Dňa 16. júna 1939 vydalo Ministerstvo školstva a národnej osvety obežník č. 11/31-1939 riaditeľstvám všetkých stredných škôl a učiteľských ústavov, v ktorom žiada riaditeľstvá škôl, aby prijímali žiakov židovskej národnosti len do 4% z celkového počtu prijatých žiakov do prvej triedy.³¹ Podľa Vojtecha Tuku zabránenie Židom nadobúdať vyššie vzdelanie, než poskytuje ľudová škola je tým najefektívnejším prostriedkom na vylúčenie Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života.³²

29 Slováč, 7. júna 1940.

30 ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Dolný Kubín 1923 – 1945, k. 29, č. 218/1940 prez. Zamietnutie žiadosti MUDr. Jozefa Taubera z Oravského Podzámku o povolení výnimky zo zákona o vylúčení Židov z verejných služieb. V rovnakom okrese odstránili z vidieka ešte jedného židovského lekára. Ministerstvo vnútra sa nedalo obmäkčiť ani názorom okresného náčelníka, ktorý žiadal ponechať lekára v službe aspoň dokiaľ sa v obci natrvalo neusadí iný lekár. ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Dolný Kubín 1923 – 1945, k. 29, č. 35/1940 prez. Zamietnutie žiadosti MUDr. Júliusa Spitzera z Párnice o povolení výnimky zo zákona o vylúčení Židov z verejných služieb.

31 *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I.* Ed. L. Hubenák. Bratislava 1994, s. 59.

32 HUBENÁK, Ladislav: *Rasové zákonodarstvo na Slovensku 1939 – 1945.* Bratislava 2003, s. 81.

„Rozkladnému“ vplyvu Židov sa vláda snažila zabrániť i opatreniami v armáde. Propaganda to odôvodňovala tým, že „židobolševici chcú zničiť jednotu v armáde a vniesť do vojska nespokojnosť. Prostriedkom na to sú im židovskí dôstojníci, poddôstojníci a vojaci. Všetci židia vojaci v slovenskej armáde sú nebezpečným živlom, a preto musia byť odstránení.“³³ Problém sa začal „riešiť“ v júni 1939, keď vyšlo nariadenie, ktoré preraďovalo židovských vojakov z vojenskej prezenčnej služby do osobitných pracovných útvarov,³⁴ čím bolo židovskému obyvateľstvu umožnené prinášať „iné osobné obete“.³⁵

Prijatie ďalšej normy v tomto smere zrejme urýchlilo vojenské ťaženie proti Poľsku.³⁶ Nemecká strana ťažko niesla, že by príslušník nemeckej armády nižšej hodnosti mal povinnosť zdraviť príslušníka slovenskej armády – Žida, tak ako to vyžadovala úradná výzva.³⁷ Vládnym nariadením z 19. septembra 1939 boli preto Židia prepustení z vojenskej služby a Židia v zálohe boli pozbavení vojenských hodností.³⁸ Otázku brannej povinnosti Židov definitívne riešil branný zákon SR z 18. januára 1940.³⁹ Podľa neho Židia (a Cigáni) nemohli byť príslušníkmi brannej moci, vojenskými osobami, a mali konať práce v osobitných skupinách. Zákon tým vlastne len prebral predchádzajúce nariadenia.

Protižidovské opatrenia vo vojenskej oblasti sa v máji 1940 dočkali ešte jednej úpravy. Nariadením s mocou zákona bolo Židom (a Cigánom) prikázané vykonávať práce na obranu štátu po dobu dvoch mesiacov v roku.⁴⁰ Tejto povinnosti podliehali muži vo veku 20 – 50 rokov. V prípade, ak si židovská osoba uhradila zaopatrovacie výdavky, doba sa skracovala na jeden mesiac. Norma tiež umožňovala úplné oslobodenie od tejto povinnosti, samozrejme, po zaplatení príslušného poplatku.

33 Liptov, 15. júna 1939.

34 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 150 zo dňa 21. júna 1939 o úprave vojenskej povinnosti Židov.

35 Majoritné obyvateľstvo s nevôľou nazeralo na skutočnosť, že židovskí obyvatelia neboli povolávaní k vykonávaniu vojenskej služby. Pracovná povinnosť tak mala zabrániť tomu, aby v dôsledku „rozdielneho osobného zaťaženia nastali u ostatného obyvateľstva pre štát nepriaznivé psychologické zjavy“. ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Námestovo 1923 – 1945, k. 255, č. 5662/1940 administratívne spisy (adm.)

36 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 50.

37 *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I...*, s. 68.

38 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 230 zo dňa 19. septembra 1939 o úprave vojenskej povinnosti Židov.

39 Slovenský zákonník, roč. 1940. Branný zákon Slovenskej republiky zo dňa 18. januára 1940.

Ďalšie nariadenia a vyhlášky vylučovali Židov z hudobnej komory,⁴¹ zakazovali im požívanie štátnych znakov a symbolov⁴² a nariadenie z 19. júna 1940 tiež rituálne porážky.⁴³ Na posledne menovanej norme je možné poukázať na jednu z charakteristických črt protižidovského zákonodarstva, a to na fakt, že väčšina noriem bola vydaná až po tom, čo sa začali uskutočňovať v praxi. V prípade rituálnych porážok riešili príslušné orgány už na jar 1939 sťažnosti na niektorých činiteľov HG, ktorí svojvoľne zabavili rituálne nože členom židovskej náboženskej obce, aby týmto zabránili vykonávaniu porážkových úkonov. Keďže toto porušenie autonómnych práv židovských náboženských obcí sa nepriaznivo dotýkalo i rozpočtových príjmov jednotlivých obcí, miestne orgány mali zjednať nápravu a rituálne porážky umožniť do prijatia zákonnej úpravy.⁴⁴

Realizácia protižidovských opatrení predbiehala predpisy aj v iných oblastiach. Už pred zákonnou úpravou pracovnej povinnosti organizovala HG miestne židovské pracovné skupiny, ktorých úlohou bolo udržiavať verejné priestranstvá a ulice. Celá akcia, uskutočňovaná na prelome rokov 1939/40, však mala hlavne diskriminačný charakter. Okrem toho slúžila Hlinkovej garde ako nekontrolovateľný zdroj príjmov.⁴⁵ Židovskí občania sa totiž mohli z tejto povinnosti vykúpiť. V niektorých prípadoch sa jednalo aj o niekoľko tisícové sumy, ktoré boli vymáhané i pomocou bitiek, vydierania a vyhrážok. Napr. predseda náboženskej obce v Hlohovci bol nútený zaplatiť sumu 5000 korún na krytie výdavkov s odpratávaním snehu, hoci každá židovská rodina v meste si dvakrát najala robotníkov na odstránenie snehových závejov z ciest a za prácu im riadne zaplatila.⁴⁶

„Mimozákonné“ akcie sa dotýkali i ďalších sfér života. Advokátske komory v Bratislave a Turčianskom Svätom Martine zakázali prax židovským

40 Slovenský zákonník, roč. 1940. Nariadenie s mocou zákona č. 130 zo dňa 29. mája 1940 o dočasnej úprave pracovnej povinnosti Židov a Cigánov.

41 Slovenský zákonník, roč. 1939. Vládne nariadenie č. 116 zo dňa 17. mája 1939 o zriadení Hudobnej komory.

42 Slovenský zákonník, roč. 1940. Vládne nariadenie č. 118 zo dňa 30. apríla 1940 o používaní štátneho znaku, štátnej pečate, štátnej vlajky a štátnej zástavy.

43 Slovenský zákonník, roč. 1940. Nariadenie s mocou zákona č. 153 zo dňa 19. júna 1940 o zákaze rituálnych porážok a o povinnosti omračovať niektoré zvieratá pred zabitím.

44 ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Námestovo 1923 – 1945, k. 75, č. 418/1939 prez. HG – sťažnosť na svojvoľné zhabanie rituálnych nožov.

45 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 74.

46 Štátny archív Trnava, pobočka Trnava, f. OÚ Hlohovec 1923 – 1945, č. 375/1940 prez. Zriaďovanie pracovných táborov pre Židov, prechmaty.

pravotárom už krátko po vzniku Slovenského štátu.⁴⁷ Iný „nasledovaniahodný“ príklad ponúkli prešovskí gardisti, ktorí už v prvých týždňoch nového štátu „*iste nie bez príčiny*“, ako píše Gardista, vydali heslo: „*Židia z korza von!*“ A nielen z korza. Židia mali byť vyhnaní i „*z kaviarní, reštaurácií, kín, divadla, ulice a všetkých verejných miestností*“.⁴⁸

Tieto výzvy začali ihneď naplňať radikálne živly. V Bratislave bolo na prelome apríla a mája 1939 zaznamenaných niekoľko prípadov, že skupinky nemeckých mužov i za pomoci násilia vyhánali Židov z parkov a námestí. Spomínané akcie sa však neobmedzovali len na otvorené miesta. Hlúčiky nemecky hovoriacich osôb vnikali i do kaviarní a barov s úmyslom vyhnáť z týchto lokálov židovské obyvateľstvo.⁴⁹ Niekoľko mužov nemeckej národnosti vniklo dokonca aj do spolkovkej miestnosti Židov.⁵⁰

Bratislavská verejnosť tieto udalosti odsudzovala a žiadala, aby sa proti vinníkom prísne zakročilo. Nesúhlas miestnej majority bol ešte znásobený tou skutočnosťou, že výčiny nemeckých obyvateľov sa bezprostredne dotýkali aj ich. Nezriedka sa totiž stávalo, že neárijsky vyzerajúce osoby museli nemeckým účastníkom týchto akcií preukazovať svoju totožnosť. Keďže perlustrácie patrili výlučne do pôsobnosti úradných orgánov, vynucovanie týchto svojich „práv“ spomínané skupinky zabezpečovali pod hrozbou použitia násilia.⁵¹

47 Slováč, 21. marca 1939. Advokátska komora v Bratislave prijala spomínané opatrenie už 17. marca 1939, o deň neskôr ju nasledovala martinská.

48 Gardista, 29. apríla 1939.

49 *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I...*, s. 46-48. Vyháňanie Židov z bratislavských verejných lokálov sa neskôr stalo predmetom sporu medzi hlavným veliteľom HG Alexandrom Machom a ministrom vnútra Ferdinandom Ďurčanským. Mach zakázal Židom vstup do niektorých bratislavských kaviarní, avšak bratislavská polícia, podriadená ministrovi vnútra, nápisy so zákazmi vstupu odstránila. Dotknutý Mach podal 1. februára 1940 demisiu zo všetkých funkcií, ktoré zastával. Prezident Tiso jeho rozhodnutie neakceptoval a na istý čas zažehnal krízu tým, že uistil Macha o splnení jeho požiadaviek, ktoré sa týkali najmä židovskej otázky. LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945...*, s. 60.

50 Všetky prípady mali okrem vykonávateľov z radov nemeckej národnosti spoločnú ešte jednu vec. Židovské obyvateľstvo zrejme zo strachu pred odvetnými akciami nič nehlásilo. Podobným spôsobom reagovalo na nezákonné akcie aj v aj v iných oblastiach Slovenska.

51 Jeden z poškodených obyvateľov nežidovskej národnosti dokonca uviedol, že počas takejto protižidovskej akcie naň jeden z nemeckých mužov zaútočil nožom. *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I...*, s. 48-50.

Vyšetrovaním týchto prípadov bolo zistené, že všetky protižidovské akcie boli riadené zhora. „*I keď nevychádzajú z najkompetentnejších miest Deutsche Partei,*“ uvádza vo svojej správe policajný riaditeľ, „*možno predsa predpokladať, že z miest týmto blízkyh ony vychádzajú, čo dosvedčuje tá skutočnosť, že sa týchto akcií zúčastňujú len osoby nemeckej národnosti, ktoré i navonok sú označené stranickými odznakmi.*“ V súvislosti so spomínanými akciami bolo tiež niekoľko osôb zatknutých, čo sa pochopiteľne nepáčilo predstaviteľom DP, ktorí sa dôrazne dožadovali prepustenia vinníkov.⁵² Hoci dokument nehovorí nič o tom, či bola ich intervencia úspešná, pravdepodobne dosiahli svoje, podobne ako tomu bolo aj v iných prípadoch, keď sa nemecké orgány, resp. hlavné veliteľstvo HG angažovali v prospech zatknutých výtržníkov.⁵³ Pokusy štátneho aparátu zamedziť nezákonným postupom pri riešení židovskej otázky tak neboli veľmi účinné.

Organizované výčiny radikálov sa snažila propaganda prezentovať ako spontánne akcie vedené „*živelnou vôľou slovenského ľudu*“.⁵⁴ Skutočnosť tomu nezodpovedala. I keď je nesporné, že štvavá protižidovská kampaň zanechala na obyvateľstve svoje stopy, väčšina slovenskej spoločnosti sa s nastúpeným protižidovským kurzom nestotožňovala. Dokumentuje to i nezáujem o vstup do HG, resp. hromadné vystupovanie z nej, pričom tento jav bol typický najmä pre evanjelické obce.⁵⁵ Obyvateľstvo tak aspoň takouto formou deklarovalo svoj nesúhlas so spôsobom akým sa pristupovalo k „riešeniu“. V rozmáhajúcej sa atmosfére strachu totiž nebolo jednoduché otvorene vystúpiť s kritikou protižidovských opatrení, či iným spôsobom vyjadriť

52 *Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939 – 1945). Dokumenty I...*, s. 47.

O dôraze, s akým radikálne kruhy presadzovali svoje požiadavky, vypovedajú udalosti, ktoré sa stali 19. septembra 1939 v Kežmarku. Prepustenia dvoch radikálov nemeckej národnosti sa tu dovoľával sprievod pozostávajúci z vyše 120-tich ozbrojených FS-manov, troch uniformovaných príslušníkov Wehrmachtu a asi 45 civilistov. Demonstranti počas pochodu ulicami mesta za spevu nacistických piesní hádzali do policajtov kamene, vyhrážali sa policajným a správnym zamestnancom a vybíjali im okná. Nepokoje utíchli až po splnení požiadaviek demonštrantov. SULAČEK, Jozef: Tragické osudy židovskej komunity v Kežmarku v rokoch II. svetovej vojny. In: *Žili medzi nami*. Kežmarok 2005, s. 64.

53 KAMENEC, I.: *Po stopách tragédie...*, s. 77.

54 Slováč, 12. júla 1939.

55 Štátny archív v Banskej Bystrici, f. Pohronská župa, k. 4, č. 563/1940 prez. Situačné zprávy; ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Dolný Kubín 1923 – 1945, k. 29, č. 140/1940 prez. Pravidelné mesačné situačné hlásenia obvodných notárov (marec, máj – december 1940).

solidaritu s perzekvovanou menšinou. Jeden zo svedkov uvádza, že aj dobrí priatelia sa stretávali so Židmi len v súkromí.⁵⁶

Našli sa však aj jednotlivci, ktorí prejavili dostatok osobnej odvahy a svoje správanie nezmenili ani pod vplyvom agresívnej antisemitskej kampane. Notár z Krušetnice vo svojej správe dokonca obvinil z „*mimoriadnej sympatie k židom*“ i miestneho funkcionára HSES. Okrem neho sa sťažoval aj na rodinu tamajšieho učiteľa, ktorá „*taktiež intímne akési priateľstvo udržuje*“ so Židom Grünwaldom.⁵⁷

Opatrný nesúhlas s realizáciou protižidovských opatrení v praxi vyslovili tiež niektorí vládni predstavitelia. Spomenúť treba najmä ministrov Jozefa Siváka, Mikuláša Pružinského a Gejzu Fritza.⁵⁸ Najostrejšie sa proti perzekúcii Židov postavil Spolok evanjelických kňazov na Slovensku, ktorý 21. novembra 1939 poslal prezidentovi Jozefovi Tisovi, Snemu a vláde Slovenskej republiky Pamätný spis s protestom proti povinnému členstvu mužskej časti populácie v organizáciách Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže. Evanjelickým kňazom prekážalo, že členovia gardy „*boli gardovou disciplínou nútení neraz i také veci robiť*“, ktoré evanjelickí kresťania a občania nemôžu schvaľovať, ako: „*zasahovanie do osobných práv a slobôd istých ľudí, zákroky proti Židom i bez zákonitého podkladu, priame surovosti (keď napr. gardisti v noci z postelí vyťahovali osobne nevinné židovské ženy, matky, deti a odvádzali ich v noci do táborov, atď.), nezákonné vyberanie peňazí a podobné, aké zákroky sa stali proti platným zákonom i proti kresťanskej etike.*“⁵⁹

Násilnosti voči židovskému obyvateľstvu odsúdil aj profesor rímskokatolíckej teologickej fakulty v Bratislave dr. Štefan Zlatoš. Na rozdiel od protestu evanjelických kňazov však kvitoval zákonné opatrenia, považujúc ich len za nápravu chýb a krívd, ktorých sa Židia dopustili voči slovenskému národu v predchádzajúcom období. Lebo kresťanstvo podľa neho neslúžilo na to, „*aby aj previnilcovi všetko bolo odpustené a korisť mu ponechaná. To by bolo veľmi mylné stanovisko.*“⁶⁰ Vzhľadom na autoritu, ktorú cirkevní predstavitelia na Slovensku požívali, museli Zlatošove nešťastné vyjadrenia

56 BITUŠÍKOVÁ, Alexandra: My a tí druhí (Interakcie Židov a Nežidov v prostredí Banskej Bystrice). In: *Židia v interakcii II*. Bratislava 1999, s. 40.

57 Notár v predmetnej správe ďalej navrhol aby obaja „previnilci“, „*miestny administrátor a miestny správca učiteľ, boli preložení, OKAMŽITE na iné pôsobisko, nakoľko je to v záujme zdravého vývinu Hlinkovej strany.*“ ŠAP Dolný Kubín, f. OÚ Námestovo 1923 – 1945, k. 78, č. 256/1940 prez. Situačné správy.

58 LIPSCHER, L.: *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945...*, s. 40.

59 Slovenský národný archív, fond Národný súd, Tn ľud 6/46 Alexander Mach.

60 Slovák, 7. mája 1939.

ovplyvniť postoje značnej časti slovenskej verejnosti.⁶¹ Treba však povedať, že väčšina cirkevných predstaviteľov z radov katolíckej cirkvi mala pre perzekvovanú menšinu viac pochopenia a pri svojich verejných vyjadreniach sa zvyčajne postavila na ich ochranu.

Všetky spomínané opatrenia, ktoré obmedzovali občianske práva židovského obyvateľstva, nenaplnili deklarované ciele. Židovská otázka sa síce začala riešiť, výsledok však neuspokojoval domáce radikálne kruhy, a už vôbec nie nemeckú stranu. Množstvo výnimiek zjemnilo ostrie prijatých právnych noriem a okrem toho rovnako nedôsledne sa postupovalo aj pri odstraňovaní najpálčivejšieho problému, ktorým bol nadmerný vplyv židovského obyvateľstva v ekonomickej oblasti. V lete 1940, keď Slovensko chcelo ukončiť svoju predstavu riešenia židovskej otázky, dochádza k zásahu Nemecka a posilneniu radikálneho krídla vo vláde i vo vnútri štátu, čo malo pre židovskú komunitu mimoriadne tragické následky.

61 To, aký vplyv na vzťahy medzi jednotlivými konfesiami mal postoj kléru, dokumentuje príklad z Dolného Kubína. Atmosféru tolerancie medzi katolíkmi, evanjelikmi a židmi narušil v roku 1938 príchod nového katolíckeho kňaza, ktorý „*veľmi veľa tej intolerancie zasial v tomto období do sídc Kubínčanov*“. BUMOVÁ, Ivica: Prejavy (in)tolerancie voči židovskej komunite v prostredí Dolného Kubína v rokoch 1918 – 1945. In: *Slovenský národopis*, roč. 48, 2000, č. 1, s. 63.